

Aneta MAREK¹, Danuta NAROŻNA²

¹Akademia Pomorska w Słupsku
Wydział Matematyczno-Przyrodniczy
Słupsk, Polska
e-mail: kornika@wp.pl

²Zespół Szkół Ogólnokształcących nr 3
Słupsk, Polska
e-mail: da.naro@wp.pl

SYMBOLICZNE CMENTARZE LUDZI GÓR W KRAJOBRAZIE REGIONU

SYMBOLIC CEMETERIES OF PEOPLE OF MOUNTAIN IN LANDSCAPE OF THE REGION

Słowa kluczowe: cmentarz, symbolika, góry, region

Key words: cemetery, symbolic, mountains, region

Streszczenie

W artykule przedstawiono symboliczne cmentarze i miejsca pamięci ludzi gór znajdujące się na Słowacji, w Czechach i w Polsce. Stanowią one swoisty układ przestrzenny i wycinek przestrzeni geograficznej istotny w turystyce górskiej. Wkomponowane w krajobraz stały się walorem danego regionu, obiektem zainteresowania turystów oraz częścią składową produktu turystycznego. Pełnią funkcję informacyjną i edukacyjną upamiętniając wielkie osobistości wpisane w historię eksploracji gór. Są przestrogą dla żyjących a także miejscem wyjątkowej refleksji i zadumy.

Abstract

This article presents a symbolic cemeteries and memorial places the people of mountains situated in Slovakia, the Czech Republic and Poland. They represent a kind of spatial and geographical space as clipping important in mountain tourism. Integrated into the landscape became the asset of a region of interest to tourists and part of the tourism product. Act as information and education commemorating the great personalities in the history of exploration the mountains. They are a warning to the living as well as a unique place for reflection and meditation.

WPROWADZENIE

Góry poprzez swój ogrom, potęgę i niedostępność zawsze budziły respekt i szacunek ludzi. Są miejscem wyjątkowym, ale także niebezpiecznym i przynoszącym śmierć. Z jednej strony są terenem idealnym dla turystów do podejmowania aktywności fizycznej, odpoczynku, zadumy i refleksji, a z drugiej często pozostają na zawsze miejscem ich spoczynku. Peter Stark (2003) opisuje trafnie pasję połączoną z ryzykiem, pchającą do „dzikich gór” i „stromych stoków” z uczuciem „bliiskości własnej śmierci”. Turyści wysokogórscy, himalaiści i alpiniści podejmując wspinaczkę zdają sobie sprawę z ryzyka, jakie ponoszą i są niejako oswojeni z tematem śmierci. Jednak, jak podkreśla Piotr Próchniak (2005), zwykle wierzą, że wypadek czy nieszczęście nie dotknie ich bezpośrednio, lecz innych. Zdaniem wybitnego himalaisty George’a Mallory’ego góry to najpiękniejsze miejsce na grób (Dorawski, 1955). W podobnym tonie wypowiadała się Wanda Rutkiewicz, podkreślając, że nie miałyby nic przeciwko śmierci w górach (Ghoshal, 2007). Do listy osób, które poniosły śmierć w czasie wspinaczki z każdym rokiem dopisywane są nowe nazwiska. Góry pozostały ich miejscem spoczynku, bo to one właśnie wyznaczały ich życiu sens (m.in. Kukuczka, Rutkiewicz, Piotrowski, Morawski).

O śmierci, cmentarzach, żałobie w naszym społeczeństwie mówimy mało i niechętnie. Śmierć jest nierozzerwalnie związana z życiem, jest jego końcem i dotyczy nas wszystkich. Zdaniem Tomasza Sahaja (2004) mamy do czynienia z tanatofobią, graniczącą z nietaktem, zażenowaniem i bezradnością, a temat śmierci „poruszany jest jedynie w razie bezwzględnej konieczności”. W opinii Sławoja Tanasia (2006) *dark tourism* lub *thanatourism*, choć kontrowersyjny, ma mocne podstawy teoretyczne opracowane i przedyskutowane w literaturze światowej i powinien być badany w Polsce. Zagadnienia związane z trudnym tematem śmierci ludzi gór i symbolicznymi cmentarzami powinny być także dokładnie zbadane. Powinniśmy pamiętać o tych, co odeszli, oddać im hołd, podkreślić ich dokonania. Ideą główną symbolicznych cmentarzy ludzi gór jest upamiętnienie osób, które tragicznie zginęły w górach, szczególnie tych, które związane były z danym rejonem górskim lub wniosły znaczący wkład w rozwój turystyki górskiej. Symboliczne miejsca pochówku są również bardzo ważne dla rodzin zmarłych osób. Cmentarze i miejsca pamięci ludzi gór stanowią swoisty układ przestrzenny i wycinek przestrzeni geograficznej. Wkomponowane w krajobraz górski stały się obiektem zainteresowania turystów. Pełnią one funkcję informacyjną i edukacyjną, bowiem nie tylko upamiętniają wielkie osobistości wpisane w historię eksploracji gór, ale też stanowią przestrożę dla żyjących i miejsce wyjątkowej zadumy.

Celem artykułu było przedstawienie szczególnych wartości symbolicznych cmentarzy ludzi gór znajdujących się na Słowacji, w Czechach i w Polsce, jako miejsc pamięci. W pracy, aby przedstawić szeroko wybrane przykłady cmentarzy górskich posłużono się metodą analizy dostępnych materiałów źródłowych oraz dokonano inwentaryzacji obiektów, analizy ich rozmieszczenia i form upamiętnienia.

CMENTARZE W GÓRACH ŚWIATA

Przestrzeń sakralna gór nawiązuje do eksploracji turystycznej człowieka, której skutki niejednokrotnie bywały tragiczne. Na terenie różnych gór świata, na szczytach, szlakach turystycznych, w bazach górskich, ale także w górskich miejscowościach można napotkać elementy mające symboliczny wymiar pamięci o ludziach gór – turystach, narciarzach, wspinaczach, przewodnikach i ratownikach górskich oraz innych osobach związanych z górami. W krajobrazie górskim widnieją metalowe lub drewniane krzyże, tablice, pomniki, kaplice upamiętniające nagłą śmierć. Na tablicach pojawiają się nazwiska, lata życia. Częstym motywem jest umieszczanie wizerunku postaci, inskrypcji lub graficznych elementów nawiązujących do gór (czekan, lina, karabinek, kwiat, znak klubu). Niekiedy podaje się przyczynę (upadek, lawina, wychłodzenie, itp.) i miejsce śmierci.

W górach świata zlokalizowanych jest wiele cmentarzy, które upamiętniają ofiary. Najczęściej przybierają one formę symbolicznych głazów, na których umieszczone są tablice. Niekiedy pojawiają się murowane nagrobki. Symboliczne cmentarze, upamiętniające ofiary gór znajdują się w Puenta del Inca w masywie Aconcagua w Andach, nieopodal ruin schroniska Prijut 11 w masywie Elbrus w Kaukazie, w górach Riły, w alpejskiej miejscowości Zermatt w Alpach Pennińskich, w Heiligenblut w Wysokich Taurach, w Dolinie Vrata w Alpach Julijskich (fot. 1).

Fot 1. Pomnik upamiętniający poległych partyzantów w Alpach Julijskich.

Photo 1. Monument commemorating the fallen guerrillas in the Julian Alps.

W Karakorum, w pobliżu bazy pod K2 znajduje się niewielki, skalisty Kopiec Gilkeya. Nazwa nawiązuje do nazwiska amerykańskiego himalaisty, który zginął na K2 w 1953 r. To miejsce upamiętnienia ofiary góry. Do skały przymocowano metalowe tabliczki i talerze, na których wyryto nazwiska wspinaczy oraz daty ich urodzin i śmierci. W pobliżu Kopca Gilkeya znajduje się kilka grobów wspinaczy, którzy zginęli lub zmarli podczas swojej działalności na K2, a których zdołano przetransportować do Bazy (Czermak, et all, 2011). Spośród Polaków tablice upamiętniają Tadeusza Piotrowskiego, Halinę Kruger-Syrokomską i Dobrosławę Miodowicz-Wolf.

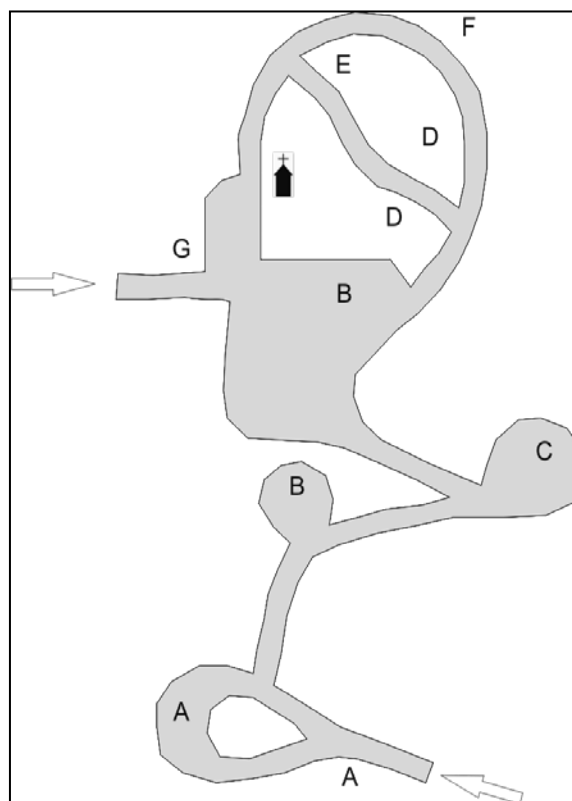
Najwięcej symbolicznych cmentarzy zlokalizowanych jest na Słowacji. Tatrzański Cmentarz Symboliczny leży w słowackiej części Tatr Wysokich na wysokości 1525 m n.p.m. Znajduje się on na południowy-wschód od Popradzkiego Stawu, na zachodnich stokach Osterwy, u wylotu Doliny Złomisk do Doliny Mięguszwieckiej. Ze względu na swoje położenie w dolinie i w otoczeniu roślinności (lasy świerkowe, kosodrzewina) nie jest widoczny z daleka, a o jego lokalizacji informują tablice przy szlaku turystycznym. Inicjatorem utworzenia cmentarza był czeski taternik i narciarz Otakar Štáfl. Miejsce wybrano w 1934 r., dwa lata później wybudowano murowaną kapliczkę. Projekt wzorowany na spiskich kaplicach ludowych stworzył popradzki inżynier Róbert Vosyka. Uroczyste otwarcie cmentarza nastąpiło 11 sierpnia 1940 r. Do budowy kompleksu przyczynili się członkowie Klubu Czechosłowackich Turystów, później Klubu Słowackich Turystów i Narciarzy. Jednym z głównych twórców cmentarza był działacz turystyczny i speleolog Alojz Lutonský (Nyka, 2005). Pierwszy etap prac polegał na usuwaniu pamiątkowych tablic z różnych miejsc Tatr, które nie harmonizowały z otaczającym krajobrazem. Przynoszono je na powstający cmentarz i umieszczano na głazach (Radwańska-Paryska, Paryski, 1995). Z czasem zaczęto dodawać nowe tablice (fot. 2). Na jednej z nich umieszczono napis: „*Mŕtvym na pamiatku, živým pre výstrahu*” („Martwym na pamiątkę, żywym ku przestrodze”). W krajobrazie cmentarza zaznaczają się również drewniane, malowane krzyże, które wykonał rzeźbiarz ze wsi Detva – Jozef Fekiač-Šumný (Nyka, 2005). Cmentarz upamiętnia przewodników i ratowników górskich, turystów, którzy tragicznie zginęli w Tatrach oraz alpinistów, którzy ponieśli śmierć w innych górach świata. Wyjątek stanowi tablica upamiętniająca pomysłodawcę cmentarza Otakara Štáfla i jego żonę Vlastę, którzy zginęli 14 lutego 1945 r. w Pradze podczas nalotu aliantów. Cmentarz ma charakter międzynarodowy, upamiętnia ludzi gór różnej narodowości. Wśród 323 tablic, aż 53 upamiętnia Polaków.

Fot. 2. Tatrzański Cmentarz Symboliczny.
Photo 2. Tatra Symbolic Cemetery.

Od 1969 r. cmentarzem opiekuje się słowacki Tatrzański Park Narodowy. W 1970 r. obiekt wpisano do rejestru pamiątek narodowych. Nowe tablice montowane są od 2003 r. przez pracowników Ośrodka Służby Terenowej TANAP. O ich umieszczeniu decyduje komisja przy dyrekcji parku. Zostały ustanowione pewne wytyczne, co do

projektowania, wykonania i instalowania tablic pamiątkowych. Zalecane wymiary tablic to 25 x 30 cm (+/- 20%) o dowolnym kształcie. Tekst umieszczony na tablicy powinien zawierać imię i nazwisko, datę urodzenia, datę i miejsce wypadku oraz krótki opis okoliczności, w których miał on miejsce. Możliwe jest także umieszczenie tekstu lub tematu graficznego. Najbardziej odpowiednim materiałem do wykonania tablic jest żeliwo, brąz, mosiądz, aluminium. Inne materiały, jak drewno, blacha, tworzywa sztuczne, kamionka są niewskazane. Koszt umieszczenia tablicy wynosi 66 euro (Technické podmienky). Cmentarz został podzielony na siedem sektorów, co umożliwia identyfikację poszczególnych tablic podczas zwiedzania (ryc. 1).

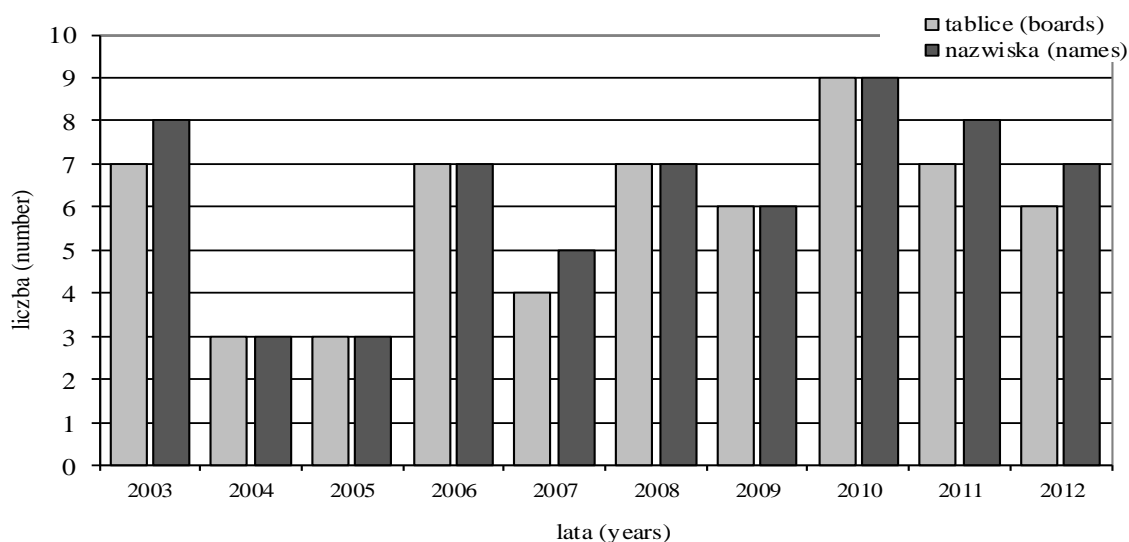

Ryc. 1. Plan sektorów Symbolicznego Cmentarza przy Popradzkim Stawie.

Fig. 1. Plan sectors Symbolic Cemetery at Poprad Pond.

Źródło/Source: Folder *Symbolický cintorín pri Popradskom plese.*

Na cmentarzu znajdują się 323 tablice, które zawierają łącznie 459 nazwisk. W każdym roku ostatniego dziesięciolecia przybywało średnio 6 tablic (ryc. 2, ryc. 3).

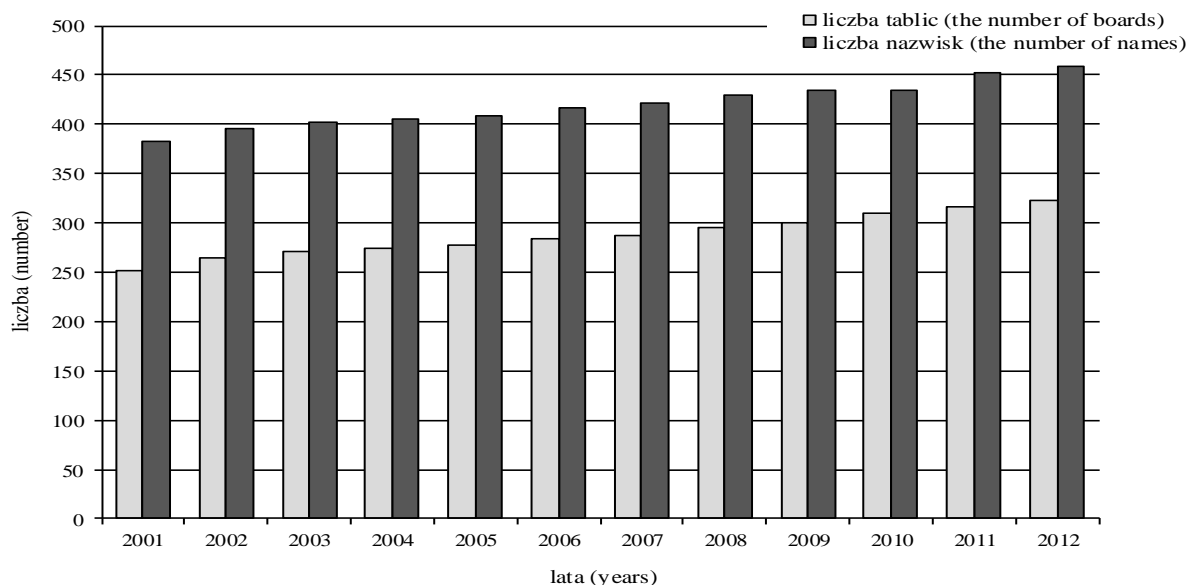

Ryc. 2. Liczba tablic i umieszczanych na nich nazwisk, dodawanych w latach 2003-2012.

Źródło: opracowanie A. Marek na podstawie zestawienia Dominika Michalika z TANAP.

Fig. 2. Number tables and placed them names, added in the years 2003-2012.

Source: own elaboration by A. Marek on the base of list of Dominik Michalik from TANAP.

Ryc. 3. Sumaryczna liczba tablic i umieszczanych na nich nazwisk w latach 2001-2012.

Źródło: opracowanie A. Marek na podstawie zestawienia Dominika Michalika z TANAP.

Fig. 3. The total number of tables and placed them names in the years 2001-2012.

Source: own elaboration by A. Marek on the base of list of Dominik Michalik from TANAP.

Drugim obiektem upamiętniającym ludzi gór jest Symboliczny Cmentarz Ofiar Tatr Zachodnich, który znajduje się w słowackiej części Tatr Zachodnich, w Dolinie Źarskiej, przy zielonym szlaku turystycznym biegnącym od schroniska Źarskiego na Banówkę. Decyzję o jego utworzeniu przyspieszyła śmierć pod lawiną 18 marca 1995 r. czeskiego ministra Josefa Vavrouška i jego córki Petry. Symboliczny cmentarz zaprojektowany został przez Milana Marenčaka. Na ogrodzonym placu znajduje się drewniana konstrukcja, krzyż o wysokości 6 m, duża kamienna płyta, kilka drewnianych rzeźb i symbolicznych nagrobków. W 1995 r. na płycie umieszczono 80 tabliczek z nazwiskami ofiar Tatr Zachodnich. W 2009 r. było ich już 114. Wykaz ten obejmuje jedynie nazwiska osób, które zginęły wyłącznie po słowackiej stronie Tatr.

Trzeci cmentarz słowacki znajduje się na terenie Małej Fatry. Położony jest on w Dolinie Vratnej, niedaleko schroniska Vrátna i dolnej stacji kolei gondolowej na Snilovské sedlo. Cmentarz powstał z inicjatywy słowackiego Pogotowia Górskiego (*Horská služba*). Został otwarty i poświęcony 25 lipca 1998 r. Obejmuje drewnianą kaplicę, na której widnieje napis „Martwym ku pamięci, żywym ku przestrodze” oraz drewniane słupki z tabliczkami. W dniu otwarcia znajdowały się na nim 52 tabliczki, które upamiętniły ofiary gór z lat 1957-1997. Umieszczono również tablicę poświęconą 14 mieszkańcom osady Štefanová, którzy w 1848 r. zginęli podczas powodzi (Nyczanka, 2003). Od 1998 r. nowe tabliczki z nazwiskami ofiar Małej Fatry umieszczane są na drewnianych słupkach.

Czwarty słowacki obiekt, upamiętniający ludzi gór, znajduje się na terenie Niskich Tatr. Dnia 29 września 1954 r. pod szczytem Stodôlka (1208 m) w Demianowskiej Dolinie umieszczono pamiątkową płytę, a następnie ustawiono współczesną rzeźbę autorstwa Alfonza Gromu, która symbolizowała „żał matki po stracie

dziecka". W 1999 r. Horská Služba Niských Tatr zaczęła opracowywać projekt symbolicznego cmentarza. Pozwolenie uzyskano 20 lipca 2006 r., a 22 maja 2007 r. rozpoczęto budowę. Zakończono ją w listopadzie 2008 r. W krajobrazie cmentarza widoczna jest kaplica, w której umieszczono 143 tabliczki z nazwiskami ofiar Niskich Tatr, drewniany krzyż oraz liczne metalowe tabliczki umieszczone na głazach.

Na terenie Republiki Czeskiej istnieje kilka symbolicznych cmentarzy, które upamiętniają zwłaszcza wspinaczy i turystów czeskich. Pierwszym obiektem jest Skalna Kaplica w Adršpachu (*Skalní kaple*). Znajduje się ona na terenie piaskowcowego Narodowego Rezerwatu Przyrody Adršpach. Skalna Kaplica zlokalizowana jest w pobliżu najwyższej, na terenie Skalnego Miasta, skały Kochankowie (*Milenci*), w odległości 50 m od szlaku turystycznego. Pomysł utworzenia miejsca upamiętniającego wspinaczy, turystów i ludzi gór narodził się we wrześniu 1995 r. Inicjatorem utworzenia kaplicy był Václav Bruckner. W kaplicy znajduje się 76 tabliczek z nazwiskami wspinaczy, turystów i przewodników oraz dwie tablice upamiętniające tragiczny wypadek zdobywcy skały Kochankowie Josefa Emanuela barona Nádherný-Borutina w dniu 26 lipca 1929 r. (fot. 3).

Drugi symboliczny cmentarz znajduje się na terenie Czeskiego Raju, obejmującego skały piaskowce, w okolicy zamku Hrubá Skála, pod ścianą Nekonečnéj Skály (fot. 4). Inicjatorem utworzenia symbolicznego miejsca pamięci był rzeźbiarz i alpinista Valerián Karoušek.

Fot. 3. Skalna Kaplica w Adršpachu.
Photo 3. Stone Chapel at Adršpach.

Fot. 4. Symboliczny cmentarz w Czeskim Raju.
Photo 4. Symbolic cemetery in the Czech Paradise.

Jego idea została zrealizowana po tragicznym wypadku w lawinie uczestników wyprawy alpinistycznej na Huascarán w Peru w 1970 r., w tym samego Karouška. Symboliczny cmentarz upamiętnia alpinistów, którzy ponieśli śmierć w górach świata (Jonáš, 2011).

SYMBOLICZNE CMENTARZE LUDZI GÓR W POLSCE

W Polsce istnieją dwa symboliczne cmentarze upamiętniające ludzi gór. Jeden z nich, znajduje się w Karkonoszach, w Kotle Łomniczki na wysokości ok. 1310 m n.p.m. przy szlaku czerwonym prowadzącym z Karpacza na przełęcz pod Śnieżką, do schroniska Śląski Dom. Założony został z inicjatywy Koła Przewodników Sudeckich – Oddział Sudety Zachodnie dla upamiętnienia ludzi, którzy zginęli tragicznie w górach, bądź zmarli śmiercią naturalną (fot. 5). Poświęcony jest osobom, które zawodowo związane były z Karkonoszami, a w szczególności: ratownikom Górskiego Ochotniczego Pogotowia Ratunkowego, sudeckim przewodnikom górskim, przedstawicielom Polskiego Towarzystwa Turystyczno – Krajoznawczego, pracownikom Karkonoskiego Parku Narodowego, członkom Sudeckiego Klubu Wysokogórskiego i funkcjonariuszom Straży Granicznej. Dnia 22 października 1985 r. na zboczach Kotła Łomniczki ustawiono metalowy krzyż o wysokości 2,4 m z napisem „Ofiarom gór”. Otwarcie cmentarza nastąpiło 10 sierpnia 1986 r. podczas Święta Przewodników. Jest on dobrze widoczny w krajobrazie. Tablice zostały umieszczone na granitowych skałach, które znajdują się w sąsiedztwie szlaku. Lokalizację cmentarza często ułatwiają palące się w porze nocnej znicze, które widoczne są z drogi na Śnieżkę.

Fot. 5. Symboliczny cmentarz w Kotle Łomniczki.
Photo 5. Symbolic cemetery in Lomniczka Cauldron.

Organem zajmującym się cmentarzem jest Rada Symbolicznego Cmentarzyka Ofiar Gór. Na wniosek organizacji związanych z górami rozpatruje dokumenty i udziela ona pozwolenia na montaż tablic. Wniosek zawierający dane osoby zmarłej, jej życiorys oraz uzasadnienie powinien być dostarczony wraz z projektem tablicy do zaopiniowania przez Radę. Organizacje, które uzyskały akceptację Rady na umieszczenie tabliczki pamiątkowej wykonują ją we własnym zakresie i na własny koszt, zaś montażu tabliczki dokonują przedstawiciele Rady. Tablica o wymiarach 7x15 cm

powinna być wykonana ze stopu metali kolorowych. Umieszczenie tabliczki pamiątkowej na cmentarzu następuje nie wcześniej niż po upływie 1 roku od dnia śmierci osoby, której tabliczka jest dedykowana. Poświęcenie tabliczki następuje 10 sierpnia danego roku kalendarzowego. Samowolne umieszczanie tablic bez akceptacji Rady skutkuje demontażem (Regulamin z 2010 r.). Na granitowych głazach i płytach umieszczono ponad 30 tablic.

Drugim w Polsce miejscem upamiętniającym ludzi gór jest sanktuarium Matki Boskiej Jaworzyńskiej na Wiktorówkach, położone w Tatrach Wysokich, na terenie Tatrzańskiego Parku Narodowego, między Gołym Wierchem a stromą Gęsią Szyją. Znajduje się ono na polanie, otoczonej lasami świerkowymi, przy niebieskim szlaku turystycznym prowadzącym z Zazadniej na Rusinową Polanę, na wysokości około 1200 m n.p.m. Kaplicę Matki Boskiej Jaworzyńskiej otacza mur oporowy, na którym umieszczane są tablice upamiętniające ofiary gór, ale również ludzi zmarłych śmiercią naturalną, których działalność związana była z Tatrami (fot. 6).

Fot. 6. Tablice z Miejsca Pamięci na Wiktorówkach.

Photo 6. Plaques from Memorial Place Wiktorówki.

Pierwsza tablica upamiętniała Władysława Klamerusa. Za zgodą ówczesnego dominikanina na Wiktorówkach o. Leonarda, brat zmarłego artysty, Piotr Klamerus wykonał w brązie małą tabliczkę i umieścił ją na granitowym murze oporowym w 1993 r. Wkrótce wykonał on także następne tablice, które upamiętniały Helenę i Jerzego Hajdukiewiczów oraz Anielę Kobylarczyk¹. Od kwietnia do lipca 2012 r. ojcowie dominikanie przeprowadzili remont skarpy, która z biegiem lat ulegała coraz większej erozji. Wybudowano nowy dwupoziomowy mur oporowy z okładziną z piaskowca. Na jego dolnej części zawieszono dotychczasowe tablice. Na murze ustawiono także krzyż, który zdemontowano z Rysów, ustawiony tam z okazji 100-lecia TOPR-u. Górne piętro będzie stopniowo zajmowane, według ustalonego porządku (Nyczanka, 2012). Jednocześnie powołano do życia czteroosobową Kapitułę Miejsca Pamięci, która będzie zatwierdzać wnioski. Złożona dokumentacja powinna zawierać górski życiorys, ważniejsze dokonania upamiętnianej osoby, informację, kto jest fundatorem oraz projekt tablicy. Wykonana z trwałego materiału nie może przekraczać wymiarów 30 x 35 cm (Rajwa, 2013).

¹ Informacje uzyskano od przewodnika i dziennikarza Apoloniusza Rajwy w dniu 5.02.2013 r.

Do końca 2012 r. na murze umieszczono 80 tablice upamiętniające 99 osób². Rozplanowanie tablic stanowi dobrze przemyślany i wkomponowany w otoczenie układ. Montaż tablic na murze wokół kaplicy na Wiktorówkach uchroni krajobraz Tatr przed samowolnym umieszczaniem ich w miejscu śmierci turystów.

ZAKOŃCZENIE

W różnych górach świata powstały symboliczne cmentarze upamiętniające osoby z nimi związane. Te miejsca pamięci wkomponowane są w otaczający krajobraz i od lat nierozdzielnie tworzą swoisty pejzaż regionu. Poddane charakterystyce obiekty upamiętniające turystów tworzą przestrzeń sakralną. Niektóre z nich ze względu na swoje walory historyczno-kulturowe uznano za pamiątkę narodową i wpisano do rejestru zabytków. Większość miejsc pamięci ludzi gór traktowana jest, jako walor turystyczny danego regionu, stanowią obiekt zainteresowania turystów i jednocześnie są częścią składową produktu turystycznego.

Symboliczne cmentarze ludzi gór są dla turystów miejscem zadumy, nostalgii i pamięci. Tworzą także specyficzną atmosferę górskiego krajobrazu. Przypominają o niebezpieczeństwach i kształtują pokorę wobec gór. Cmentarze to zapis historii. Nazwiska, lata życia, miejsca i okoliczności tragicznej śmierci, niekiedy górskie dokonania przypominają o dawnej sławie osób związanych z górami.

Symboliczne miejsca upamiętniające ludzi gór mają różny wymiar. Z jednej strony poznanie, historia, informacja dla większości turystów stanowi element edukacyjny, z drugiej zaś strony pełnią one funkcję symboliczną, terapeutyczną, ostrzegawczą. Z miejscami pamięci nierozdzielnie związane jest motto: „Martwym ku pamięci, żywym ku przestrodze”.

² Podziękowania dla Pani Marii Tokarz-Olszańskiej za pomoc w inwentaryzacji tablic.

LITERATURA

- Czermak P., Sidor A., Stosik A., Zarzycki P., 2011: Góry miejscem wydarzeń o charakterze religijnym, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, nr 648 Ekonomiczne Problemy Usług nr 66, Szczecin: 391-398.
- Dorawski J. K., 1955: Walka o szczyt świata. Wyd. Iskry, Warszawa: 24.
- Ghoshal U., 2007: Każdy człowiek ma w życiu do zdobycia swój Mount Everest. Polonika. Magazyn Polaków za Granicą, nr 90/91.
- Jonáš J.: Rezervace kamenných věží – Hruboskalsko, Lesu zdar, časopis lesníků a přátel lesa, 2011, nr 8: 14-18.
- Nyczanka M., 2003: Krywańska Mała Fatra, Wyd. Trawers, Latchorzew: 152.
- Nyczanka M., 2012: Wiktorówki 2012, Głos Seniora, nr 11,
http://www.nyka.home.pl/glos_sen/pl/201211.htm z dnia 4.02.2013 r.
- Nyka J., 2005: Tatry Słowackie. Przewodnik, Wyd. Trawers, Latchorzew: 428.
- Próchniak P., 2005: Podejmowanie ryzyka a sens życia człowieka. Wyd. Pomorskiej Akademii Pedagogicznej, Słupsk: 53.
- Radwańska-Paryska Z., Paryski W., 1995: Wielka Encyklopedia Tatrzańska, Wyd. Górskie, Poronin: 1259-1260.
- Rajwa A.: 2013: Miejsce pamięci. Tatry, TPN, nr 1 (43).
- Regulamin Symbolicznego Cmentarzyka Ofiar Gór położonego w Kotle Łomniczki na terenie Karkonoskiego Parku Narodowego z dnia 22.06.2010 r.
- Sahaj T., 2004: Człowiek istota śmiertelna. Filozofia. Religia. Medycyna. Sport. Wyd. Akademii Wychowania Fizycznego, Poznań: 209.
- Stark P., 2003: Granice wytrzymałości. Gdy człowiek ociera się o śmierć. Wyd. G + J Gruner + Jahr Polska, Warszawa: 9.
- Tanaš S., 2006: Tanatoturystyka – kontrowersyjne oblicze turystyki kulturowej, Peregrinus Cracoviensis, z. 17 Kraków: 85-100.
- Technické podmienky pre návrh, vyhotovenie a montáž pamätných tabúl na Symbolickom cintoríne pod Ostrvou vo Vysokých Tatrách
(<http://www.lesytanap.sk/support/clanok.php?id=109> z dnia 05.02.2013 r.).

